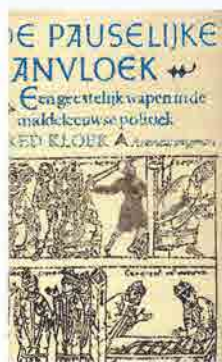

Jubileumboeken

In dit speciale jubileumnummer vertellen enkele redactieleiden welke boeken hen hebben geïnspireerd.

Fred Kloek, *De pauselijke banvloek. Een geestelijk wapen in de middeleeuwse politiek*. Aramith uitgevers: Amsterdam 1987) 139 blz., niet meer leverbaar.

'De banvloek die in 1227 over keizer Frederik II van Hohenstaufen werd uitgesproken had een uitzonderlijk karakter. Paus Gregorius IX excommuniceerde de vorst al vrij snel na zijn eigen verheffing tot paus en het motief van de sanctie, Frederiks verbroken kruistochtgelofte, was alleen maar een voorwendsel.' De paus zocht het conflict vanwege de macht van de keizer over Sicilië en over de Siciliaanse clerus.

Frederiks machtspositie is door de excommunicatie nooit echt aangetast. In 1239 werd hij opnieuw in de ban gedaan vanwege zijn aanval op Noord-Italië, maar ook deze banvloek had geen enkel politiek effect.

In *De pauselijke banvloek* toont Fred Kloek aan dat de excommunicatie van diverse middeleeuwse vorsten nauwelijks merkbare gevolgen heeft gehad, zoals mediëvisten vaak beweren. Een vorst zou maatschappelijk, sociaal en religieus een uitgestotene zijn geworden, waardoor het regeren onmogelijk werd en zijn zielenheil in gevaar was. Ook zou de kracht van de banvloek in de dertiende eeuw zijn afgezwakt door veelvuldig en oneigenlijk gebruik. Kloek bewijst dat deze opvattingen onjuist zijn. Toch reageerde een middeleeuwse vorst onaangenaam getroffen als hij in de ban werd gedaan.

In dit proefschrift, waarop Fred Kloek promoveerde bij prof. dr. F.W.N. Hugenholtz, worden het gebruik en effect van de banvloek in de Europese politiek in de middeleeuwen onderzocht. Aan de hand van zorgvuldig geformuleerde vragen probeert Kloek de geheimen van de sinistere banvloek te ontrafelen. Het boek opent met 'een juridische schets van de excommunicatie en een inleiding tot de pauselijke politieke ideologie'. Dan volgt een uiteenzetting van de strategie en het tactische gebruik van de ban en een beschrijving van het effect van de banvloek. Vijf opmerkelijke situaties worden beschreven, onder andere de boetedoening van Hendrik IV in de sneeuw van Canossa, waarin verschillende pausen redelijk succesvol waren met de excommunicatie van vorsten. Om de banvloek goed te kunnen begrijpen, heeft Kloek ook onderzoek gedaan 'naar de gedachten, de voorstel-

lingen en de fantasieën rond de vervloeking'. Wat was de waarde van de ban voor de middeleeuwers en welke plaats nam de ban in de kronieken in?

Wat ik zo bijzonder aan dit boekje vind, zijn de keuze van het onderwerp en de uitwerking ervan. De pauselijke banvloek, dat klinkt donker, dreigend en onheilspellend. Misdaad en zonde. Uitsluiting en vervloeking. Bovendien is het typisch middeleeuws, want met welk machtsmiddel uit deze tijd is excommunicatie te vergelijken?

Deze dissertatie is met bezieling geschreven en waarschijnlijk is het onderzoek met 'historische hartstocht' uitgevoerd. Dat moet wel, als je het overzicht van de bestudeerde bronnen bekijkt: *Annales Augustani* (Hannover 1839), *Annales Wormatienses* (Hannover 1861), *Register Benedictus XI* (Parijs 1883) om slechts enkele voorbeelden te geven.

De term 'in de ban doen' suggereert dat het om een eenvoudige handeling gaat. Niets is minder waar. Uit Kloeks onderzoek blijkt hoe ingrijpend een pauselijke banvloek voor alle betrokkenen is geweest. Een briljant boekje.

Anny Hartgerink

Immanuel Wallerstein, *Europese wereldeconomie in de zestiende eeuw. Het moderne wereld-systeem I* (Heureka: Weesp 1978); *Mercantilisme en de consolidatie van de Europese wereld-economie 1600-1750. Het moderne wereld-systeem II* (Heureka: Weesp 1983), alleen nog antiquarisch te verkrijgen.

Geschiedschrijving in Nederland vindt te vaak plaats op de vierkante centimeter hoor je nogal eens beweren. Nederlandse historici zouden bevreesd zijn voor het grote verhaal en grote theorieën, en zich liever bezig houden met beschrijvende micro-geschiedenis. Alleen buitenlandse historici zouden een geschiedenis met weidse vergezichten aandurven. Tegen deze overtuiging valt wel het een en ander in te brengen, maar een feit is dat er in Nederland niet iemand rondloopt zoals Immanuel Wallerstein, die

▷ The Modern World-System, vol. III: *The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's*. (San Diego: Academic Press 1989).

werkt aan een integrale geschiedenis van het kapitalisme. Maar Wallerstein is dan ook geen historicus, maar een socioloog. En die durven nu eenmaal, zo lijkt het, makkelijk een theorie op te stellen. Ook, of misschien juist wel, als ze zich met geschiedschrijving bezig houden. Denk maar aan Norbert Elias en zijn *Civilisatieproces*.

Overigens is Wallerstein, die je vanwege zijn benaderingswijze van de geschiedenis gerust een neo-Marxist kunt noemen, nog lang niet klaar met zijn werk. In 1974 verscheen het eerst deel van *The Modern Worldsystem* en hij is nu tot deel drie gevorderd.¹ Daarvan bestaat geen Nederlandse vertaling. Je kunt dus niet zeggen dat hij zijn lezers op hun wenken bedient.

Het aantrekkelijk van zijn mega-geschiedschrijving, en die van anderen, is dat je bij bestudering ervan altijd even het idee krijgt de hele wereld te begrijpen. Bij nader inzien blijkt het model toch weer een keurslijf en we weten allemaal wat dat soort dingen doen. En toch blijft het fascinerend te speculeren en na te denken over de grote lijnen in de geschiedenis.

Aan het eind van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw ontstond in Europa een wereldeconomie: een wereldomvattend economisch systeem dat groter was dan de staten die er toe behoorden en door geen van die staten volledig beheerst kon worden. Maar tussen de delen van dit verband was geen gelijkwaardigheid; de onevenwichtige afhankelijkheid zoals we die nu hebben met de Derdewereldlanden is toen ontstaan. In het centrum van de wereldeconomie hoopten zich specialisaties, kapitaal en macht op; de periferie zorgde voor goedkope arbeid en grondstoffen en in de semi-periferie bevonden zich de staten in verval of in opkomst.

Het begon allemaal met de grote economische en politieke crisis waarin het feodalisme na 1300 belandde. De uitkomst van hele proces om uit die crisis te raken was de ontwikkeling van een wereldmarkt. Vanuit Europa begon een geografische expansie en een poging om de productieprocessen te beheersen. En er gingen zich in de centrumlanden van Europa relatief sterke staatsapparaten ontwikkelen. Waarmee dus het kapitalisme en het wereldsysteem waren geboren. Wallerstein beschrijft het ontstaan van dat systeem en de verdere ontwikkeling ervan. Deel drie loopt tot halverwege de negentiende eeuw. Deel vier zal de crisis moeten behandelen waarin het kapitalisme volgens Wallerstein al vanaf de twintigste eeuw verkeert en ook niet meer uit zal komen. Misschien wacht hij, voordat hij verder gaat, eerst de grote kladderadatsch nog even af. Dan heeft hij meteen een mooie afsluiting.

Hans Pols

Carl E. Schorske, *Fin-de-Siècle Vienna: politics and culture*. (Vintage Books USA : New York 1980) 432 blz.

Tijdens mijn eerste studiejaar geschiedenis in Leiden kregen we, zoals gebruikelijk is, veel handboeken te lezen. Over elke periode vanaf de oudheid tot nu lezen we grote overzichtswerken, zoals het beruchte boek van Palmer, *A History of the Modern World*. Zelf had ik niet zo'n probleem met dit werk, wel struikelde ik over het tentamen middeleeuwen. Daarmee werd, zoals dat nu eenmaal gaat, mijn weerstand tegen deze periode in de geschiedenis geboren. Een weerstand die ik inmiddels gelukkig overwonnen heb. Het jagen door de geschiedenis en de concentratie op de grote lijnen, waarmee ik als eerstejaarsstudent werd geconfronteerd, bleek niet helemaal aan te sluiten bij mijn liefde voor het vak. In plaats van met grote stappen de geschiedenis door te jakkeren, stond ik liever stil. Stilstaan, zitten en uitweiden bleken voor mij meer bevredigende bezigheden dan rennen en vergelijken. Daar kwam ik vooral achter toen ik eenmaal een boek in handen kreeg dat in alle opzichten aansloot bij mijn interesses: *Fin-de-Siècle Vienna*. Schorske heeft met dit boek in 1981 de Pulitzerprijs gewonnen in de categorie non-fictie. Tijdens zijn loopbaan heeft hij zich gespecialiseerd in de geschiedenis van het Europees denken en de cultuur rond 1900. In het bekroonde boek over Wenen geeft hij de desintegratie van het Habsburgse rijk weer, de tragische ontmanteling van eeuwenoude macht, en de onzekerheid die dit losmaakte bij de culturele elite in de stad Wenen. Een stad die op dat moment artistiek en intellectueel op haar hoogtepunt stond. Aan de hand van kunstenaars als Gustav Klimt en denkers als Sigmund Freud probeert Schorske de tijdgeest te vangen. Daarnaast brengt hij met behulp van de ontstaansgeschiedenis van één bekende Weense straat, de Ringstrasse, de transformatie in beeld die in heel Europa gaande was richting een moderne, geïndustrialiseerde en verstedelijkte samenleving. Schorske's werk wordt geprezen om het vakmanschap dat er in getoond wordt, maar het is zeker geen gemakkelijk boek. Goed doordacht en met een briljant inzicht in de wisselwerking tussen politiek, economie, cultuur en kunst neemt Schorske de lezer werkelijk mee terug in de tijd. Tijdens het lezen van zijn meesterwerk begin je Wenen te zien, te voelen en te ruiken. Het is een boek om te lezen en te herlezen om steeds weer nieuwe inzichten en details in te ontdekken. Door dit boek is mijn passie voor de late negentiende eeuw en de stad als historisch thema ontstaan.

Marjonne Maan

James Joyce, *A portrait of the artist as a young man* (1916), (o.a. Penguin Books: London 2000) 384 blz., prijs € 7,99.

In de vierde ging ik over met een taak voor Engels. Mijn literatuurlijst vertoonde angstvallige leemtes en daar moest volgens mijn leraar hoognodig verandering in komen. Samen met wat lotgenoten moest ik me na het laatste uur melden in de schoolbibliotheek. We werden geposteed voor de kast 'Engelse literatuur' en kregen ieder ogenschijnlijk blind vier boeken in onze handen gedrukt. 'De eerste les na de vakantie van ieder boek een verslag van duizend woorden,' was de snel gegeven opdracht.

Een van die boeken was *A portrait of the artist as a young man* door James Joyce. Daar heb ik die vakantie niet veel plezier aan beleefd. Ik vond het veel te dik met een heleboel moeilijke woorden en verschrikkelijk vaag. De dreiging van blijven zitten, het intrekken van zakgeld en oneindig huisarrest hebben er uiteindelijk voor gezorgd dat ik nader kennismakte met James Joyce.

Het boek gaat over de beslommeringen van Stephen Dedalus, een jongetje uit een redelijk welgesteld gezin dat aan steeds lager wal raakt. Aan het einde van het boek is Stephen volwassen geworden en kiest hij onvoorwaardelijk voor het kunstenaarschap.

Met veel moeite en het Prisma-woordenboekje bij de hand kon ik de ervaringen van Stephen nog net volgen. Een samenvatting van het verhaal zou dus wel lukken. Maar in mijn verslag van duizend woorden moest ook een stukje onder het kopje 'thema en motieven'. Hoe zou ik ooit iets zinnigs kunnen zeggen over een jongetje dat heimwee heeft op een Jezuiteninternaat, dat bang is voor een pastoor, wiens ouders bij het kerstdiner ruzie krijgen over politiek, wiens familie telkens verhuist, dat soms kusjes geeft aan meisjes die hij op straat ziet (hoertjes, begreep ik pas veel later) en dat eerst wel en later ineens weer niet priester wil worden? Ik besloot het boek dan maar 'opgroeien' als thema mee te geven.

Nu is *A portrait of the artist as a young man* zeker een *Bildungsroman* waarin Stephen Dedalus van een brabbellende peuter gevormd wordt tot een zelfstandig individu. Bovendien is het semi-autobiografisch: het meeste van wat Stephen meemaakt, is een beschrijving van Joyce eigen ervaringen. Maar het boek is meer dan een levensverhaal.

Dat blijkt in het eerste hoofdstuk als er tijdens een kerstdiner in huize Dedalus ruzie ontstaat over de Ierse nationalist Charles Parnell. Op dat moment is de politicus in opspraak vanwege een relatie met een (nog slechts op papier) getrouwde vrouw. De gouvernante van de toen nog welgestelde familie was eens aanhanger van Parnell,

maar devoot als zij is, keurt ze de verhouding af en zij volgt daarin de katholieke kerk. Vader Dedalus en een vriend hekelen juist de negatieve houding van de kerk ten opzichte van het Iers streven naar onafhankelijkheid. Deze situatie geeft een onderdeel van de Ierse identiteit weer, ook wel aangeduid met *Parnellism*. De Ieren zijn anti-Brits en diep gelovig, ondanks het feit dat Rome de Britten steunt. Om onafhankelijkheid dichterbij te brengen, moeten de Ieren zich schikken in het politieke spel waarvan de Britten de spelregels bepalen. Zo moeten de Ieren hun eigen taal, het *gaelic*, opgeven, samen met hun onderlinge verschillen. Wanneer het een invloedrijk politicus als Parnell dan bijna lukt om Ierse onafhankelijkheid te verkrijgen, keert een deel van de bevolking zich weer tegen hem, omdat de katholieke dogma's zijn verhouding afkeuren. In de ogen van Joyce lijken de Ieren niet in staat een andere rol aan te nemen dan die van ondergeschikte aan externe autoriteiten. Zijn landgenoten zijn, in de woorden van Stephen, gedoemd *a race of clodhoppers* te blijven. Aan dat volk wil Stephan zich ontworstelen door te kiezen voor een leven als kunstenaar en vrij te zijn in denken en doen. Dat klinkt allemaal wat hooghartig en daarvoor wil Joyce waken. Niet voor niets geeft hij zijn alterego de naam Dedalus mee. Daedalus is de vader van Icarus en zij proberen samen te ontsnappen uit het labirint dat zij voor koning Minos op het eiland Kreta hebben aangelegd. Om van het eiland af te komen, bouwt Daedalus twee vleugelstellen van veren en bijenwas. Icarus vliegt helaas te hoog en zijn vleugels smelten onder de hitte van de zon. Zijn hoogmoed en overdreven zelfvertrouwen worden afgestraft.

Voor mij is *A portrait* een *acquired taste* geweest. Pas met terugwerkende kracht ben ik het boek gaan waarderen. Allereerst omdat het prachtig geschreven is, maar vooral omdat het thema van identiteitsvorming zo'n prominente rol speelt. Stephen wordt gevormd door de tijd, plaats en sociale omgeving waarin hij opgroeit.

Als individu maakt hij deel uit van de Ierse gemeenschap rond 1900. Die verworvenheid van individuele ervaringen en gemeenschapsgevoel is voor mij als historicus een heel belangrijk inzicht geweest. De leraar die mij destijds *A portrait* in mijn handen stopte, is inmiddels al geruime tijd collega. Hij kon wel begrijpen dat het boek veel indruk had gemaakt, maar waarschuwde me voor *Ulysses* en *Finnegans Wake*: 'Ook van James Joyce, maar echt niet om door te komen.'

Daan Schuijt

